

ВІДЪ СЕБЕ НЕ ВТЕЧЕШЬ.

Бувъ у на́шому селі чоловікъ — Чорнокрилъ Павло́ зва́ли, а въ ёго жінка Ганна. Обѣ вони́ були́ сіроти, побра́лися й жили собі дво́йко́.

Вінъ бувъ чоловікъ пова́жний и ходи́въ усе́ пону́рою, а се́рцемъ бувъ палкі́й на-віки. Не многомо́вний, а коли́ вже розго́воритця, то на́ше ёго́ ко́жне сло́во по́ломъямъ. Бувъ зъ се́бе чорна́вий и хоро́ший ду́же.

А вона́ молодесе́нька, лю́ба та ми́ла, зъ я́сними очі́ма, зъ весі́лимъ се́рцемъ, — коло́ ёго́ якъ пташе́нятко звива́етця... Въ до́світа, ране́нько, вона́ вже проки́нулася, вже ро́бить и спи́ває, бу́ло й е́усідъ порозбу́жає свої́мъ голо́сочкомъ. Чу́ешъ бу́ло на світа́нню:

Уста́ну ране́нько,
Уми́юсь біле́нько...

Слу́хаешъ, — а тутъ и со́нечко сходи́ть...

Бува́ло, що той Павло́ похму́рий такий сиди́ть, а то́ и сло́вомъ її гіркі́мъ заче́пить — вона́ терпі́ливоду́шна, ясна́ та весі́ла. Вінъ у чо́му поми́литця, — вона́ се́бе повино́ватить; вінъ її скривди́ть, — вона́ ёго́ перепро́шує. »Ти въ ме́не не жінка,« бу́ло Павло́ їй гово́рить: »ти въ ме́не дити́на до́бра. Ти то́го біди́-лише́нька людсько́го не зна́ешъ, не розбіра́ешъ...«

— А то́бі ва́жко ду́же? — спита́є, та бли́зесе́нько сяде́ коло́ ёго, дивитця́ такъ-то́ вже лю́бо, та́къ-то́ вже ласка́во жа́лує!

— Мині́ ва́жко... До́ля лиха́я, лю́де не-до́бри, вбо́жество гір-ке́е... ми́ні ва́жко!

— А якби я изъ тобою журілася?

— Ні, моя ясочко, проживай веселою. Якъ гляну я на тебе часомъ, то и самъ розважуся: — тобі, бачъ, усє смішки та втішки, — вонó й краще. А колибъ ще ти засумувала, — бідна тоді голова моя! Важко самому журитись, а ще важче буде, коли й ти затужишъ, а моя несила розважить тоді... Хай Богъ боронить! Проживай, моя ясочко, веселою!

— То й добре! — одкаже ёму, всміхаючись. И жили вони собі вже три роки побравшись.

Тоді женівсь нашъ панъ молодий и повнявъ собі багату жінку: везли за нею посагу — Господи-світе! наче чумацька вálка зъ Криму йшла.

Наїхало за нею и хлопцівъ и дівчатъ кімнатнихъ, и шевцівъ и кравцівъ, и прачокъ и швачокъ. У дворі панському наче рій віроївся: людей-людей!

Почалися пирі та бенкети, музики та танці: — гуде будинокъ.

Такеньки уся зіма зімська перезимувалась.

Дожидали пані якогось празника собі, садъ прибірали—загадали чоловіківъ пригнати на ту садову роботу. Садъ панський великий... У ёму и хатиночки побудовані, у ёму и бесідочки... Одна ще була така, що на версі, на даху, місяцеві роги стриміли... Не те, щобъ сего треба для чого було — ні-до-чого вонó, а такъ-то вже—абі було: звісно, пані—що хотять, те й роблять. Тамъ и лавочки и столички, и мраморяні панни, русавки, чи що, и жвавий хлопчикъ якийсь изъ лукомъ та изъ стрілкою, націлявся заа рожевихъ кущівъ.

Отъ и клопоталися чоловіки у томۇ саду: пісокъ возили, східці по згірью направляли, та місточки черезъ рівчакі ладили. Спішної треба було роботи, и отó тамечка вони робили зъ раннього ранку до пізнього вечора.

Саме тоді весна молодá йшла. Уже вода ставна леліла и стали поскакувать щучки дрібненькі, а въ рівчаку струмочокъ забурчавъ; заворушивсь на дереві листочокъ и червоненький ўсикъ попустівъ. Уже травичка стирчала зъ землі отгєплой; вже бджола за обніжжю летіла, гудучи. Вилися міжъ деревами якісь сірєсенькі пташечки, малєсечкі, зъ пицаннямъ своїмъ весєлимъ; верба у жовтімъ пушкѹ димніла, — а на вербі сорóка смільлива

скреготала. Вже вечоріло та вечоріло... На селі вже гомінъ стишався; люди йшли зъ пánщини. Вертавъ и Павло́ до-дому.

Пшовъ вінъ са́домъ пánськимъ изъ своїмъ вóзомъ порóжнімъ та про свою дóлю думавъ пону́ро. На весну́ вбо́гому чоловіку трудніше, — за́паси вже пожи́въ, а повині ще не діжда́вся. И думавъ вінъ собі, въ ко́го-то хліба позича́ти, я́кому до́брому чоловікові вкло́нитись трéба бу́де... А бу́ло т́хо та т́хо, тільки хрущі гулі літа́ючи. Коли́, чу́етця ё́му, на́че хто си́льне ридáе неподалеку́. Вінъ зупини́вся, прислу́хався — ридáе-пла́че хто́сь поза бли́гòими ку́щами. Вінъ ті ку́щі потихе́ньку прогори́въ — сиди́ть дівчина на ла́вочці, понусти́ла свої ру́ки білі въ вели́кій ту́зі, ро́сють дрібно слéзи її облі́чча молодé. Вінъ диви́тця та дивитця. И до́вго диви́вся безъ жа́дної й думки, а такъ-отъ, якъ на світову́ зóрю дивля́тця, що яка́-то га́рна вона́ та ясна́я.

Скинула́ дівчина очі́ма... Якъ побáчила — стрепену́лася, здивува́лася, зля́калася.

— Звідки ви? До ко́го? Чо́го ви?« за́питуе.

— Якъ си́льне ви ридáли! — одказа́въ. Нічо́го не прибра́въ більшъ їй одмо́вити. Вона́ якъ заридáе зно́ву!

— Бо́же мій ми́лий!« скрікну́ла, »се вже не пе́рвий ота́къ я ве́чіръ ридáю! Сви́тъ вже ми́ні не ми́лий, а Госпо́дь сме́рти не поси́ла!

— Ви за молодóю пánією мабу́ть при́дані?

— За не́ю. Охъ ли́хо моé та тяжке́е! Завезлі́ жъ мене́ на чу́жю сто́рону — нещасли́ва голо́вонько мо́я! хочъ усю́ди гірка́ на́ша до́ля, та все таки́ міжъ своїхъ люде́й легше́: ко́жного я зна́ю, мене́ ко́жне зна́е; тамъ ми́ні и стежечки́ знако́місьні́кі, хати́ усі́ відомі́сьні́кі, — тамъ землі́ рідне́сьня́! А ту́тъ-отъ, на чужині́, такъ якъ у те́мвому́ лісі, такъ якъ на мо́рі!«

Та такъ-то вже пла́че, жалку́ючися-нарі́каючи, таки́ми-то вже слéзима́ ревни́ми.

— Ва́жко бу́вае чоловіку! промо́вивъ Павло́.

— Охъ, якъ же ва́жко! му́ка жива́я!

Вона́ усе́ слéзами влива́лася, а вінъ сто́явъ та думавъ: — нещасли́ва яка́я! а молодé! хоро́ше!

— А ви?— пита́е дівчи́на крі́зь свої́ слéзи: ви, мабу́ть, тутъ ро́бите у са́ду?

— Ро́бимо.

— Давно?

— Сьогодні уперше насъ поставлено.

— То-то жъ бо я наче нікого не бачила, а я що-вечора гутенька гуляюся, світомъ нужу та тужу... А довго вашої роботи буде?

— Та колибъ въ два тижні ввібралось!

— Гостей дожидають пані...

— Чули. Тожъ бо для їхъ и стояти день при дні — зъ ночі до ночі.

Та озирнѣтця — округі темнісінько зовсімъ, вѣжа свого не бачить. Схаменувся тоді.

— Бувайте здорові! промовивъ дівчині та хутко похопівсь. Одшукавъ вѣжу на полянці, волі пасу́тця панськимъ зіллячкомъ викоханимъ... Збѣжавъ на дорѣгу; тоді оглянѣтця наза́дъ — нічого не забачивъ — усѣ застѣлала мѣла вечірня пахучая. Дотягну́въ вінъ додому потіху, усѣ думаючи про пригоди людські...

На порѣзі єго Галя стріла — весѣлимъ своїмъ голосѣчкомъ питає; сѣмно вінъ їй одмовляє своє слово.

Вона у хату ведѣ, засвітила свѣтло, стѣлъ вже застѣлений. Буханчикъ хлѣба на столі лежить та ніжъ. Сивъ Павло біля столу, схили́въ голову на руки.

— Ось и вечѣра наша, — промовляє до єго Галя, сѣдаючи поручъ.

— Позичений? — каже Павло, краючи хлѣбъ.

— Оддамѣ, серце, оддамѣ новиною. Сей рікъ зарідливий буде. Подиві́тись на руна́ полѣві: житѣ такі, що й ву́жъ не пролізе.

— Ти въ мене и торікъ пророкувала гарне поліття такъ-са́ме. Ти куди глянешъ, то всюди тобі золотѣ верба́ ростѣ!

— Люде сподіваютьця...

— Этъ! сподіванки людські!.. У ко́го се ти хлѣба позичила?

— У Микити у Румай.

— Довго, ма́буть, гну́вся — не дава́въ?

— О, дежъ тамъ! и тро́шки ні! За́разъ, такі́ заразъ, давъ, изъ милою хіттю. Се добрий чоловікъ, Румай.

— Охъ, до́брі лю́де! до́брі лю́де! промовивъ Павло.

Тихенько єго Галя обійняла и тихесенько до єго пригорну́-

лася. Почалá розмóву; всміхну́лася — не диві́тця; припа́ла до ёго — не пригорну́въ.

«Скажи́ ми́ні словéчечко, сёрце!» прóсить ёго.

— Нема́ въ мéне слівъ хорóшихъ; — то́бі гіркі́хъ не трéба!

— Чогó ти та́кий, гóлубе мій? Ти ми́ні скажи́: я́ка намъ бідá?

— Хибá ми да́внёю бідóю не вдоволнимóсь? Та й сві́жа не забáритця. Чогó-чогó, а сё́го у-пóвні б́уде!

— На́що та́кеньки говорі́ти, моé коха́ння! Перéйметця й до́бро намъ, якъ Богъ дасть...

— О́дже й до́жидáй то́го до́бра, що не прій́де, а терпíй лíхо, що вселíлося!—Ві́проставсь зъ íй рукъ, та й сівъ собі оддалі́къ.

Кипі́ла въ ёго ду́ша набóлівши, наскорб́івши. Не вино́сливо ё́му сл́ухати бу́ло про споді́ване до́бро, наді́ю весéлу. Милі́шъ би ё́му бу́ло почу́ти гірко́ї скáрги, нарі́кання жа́лкее... Рідні́ша б́ъ ё́му та ду́ша бу́ла, що ніді́е въ самогрі́зоті, вистлі́віше те́ сёрце, що ворóшитця одъ жа́лю гні́вного, та одъ т́уги важлі́вої...

Гля́нувъ вінъ на Га́лю: вона́ на ёго диві́лася я́сними о́чіма свої́ми; ті́хі слéзи одна́ по д́ругій бі́гли по облі́ччю, а уста́ все на́че всмі́халися... Не пожа́лувавъ вінъ íй, а ста́ло ё́му якóсь у́разливо, негáрно:—вона́ чогó пла́че, дитíна нерозу́мна?

— А все ж́ь до́бре... чогó пла́кати заході́лася? ка́же íй.

— Ти смутні́й та́кий, мій гóлубе!

— Не пла́чся на мо́є го́ре! не то́бі ё́го опла́кати! Го́ді ж́ь бо! Вона́ обі́терла слéзи и до ёго зно́въ прійшла́, пригорну́лася.

— И до́бре, якъ уш́ухла! промóвивъ гі́рко.

Вона́ ті́хо ко́ло ёго се́діла́, якъ ко́ло нед́ужого. А ё́му ва́жко бу́ло та тя́жко... Хоті́въ би вінъ одхитну́тись одъ не́ї, такъ вона́ та́кенька пригорну́лася, бідне́сенька, що сло́ва гі́рко́го уста́ не вíмовили. Бу́ла се въ ёго при ё́му до́бра дитíна й мíла, та ё́му чу́жа-чужі́сінка... И прига́далася ё́му та дівчина́ пла́чуща... Ста́въ вінъ диві́тись у ві́конце, у то́й вечі́рть те́мний вдивля́тись, зад́умався... Що та́ке ё́му Га́ля ё́го невси́пуща щебе́тала, якъ ё́го розва́жала, — вінъ не чу́въ. Вінъ мо́вчки до íй голо́сочку до-слухáвся, якъ до леління води́ ті́хої, та д́умавъ собі... До́бре ё́му впáли у па́м'яті ті́ о́чі сяю́чі, ті́ слéзи блисќучі, сло́ва ті́ жалкі́ та жаркі́... И то́й в́ечі́рть весні́ молодóї, и на́віть та кві́точка бу́зкова, що пах́уча розгорта́лася въ те́мному в́ечорі́..

На другий день робивъ Павло у садѣ, не знімаючи голови похилої, робивъ якъ тіі люди роблять, що хочуть своєю журбѣю втѣмою поневѣрять... Придався и сей вечіръ темний та пахучий, якъ учорашній. Після усіхъ побрався Павло до-дому. Ишовъ вінъ та думавъ, дівчину згадувавъ: чи тожъ и сегодня плаче вона? якъ то вона журитця журно! яка-то вікомъ молода! яка вродою хороша! чи живъ її батько-матуся? які собі люде? и якъ вона спершу тамъ жила у своєму селі? и когѣ краще одъ усіхъ сподобала тамечки? и якъ розлучилася?

Думу, думу въ ёго було, якъ того шуму на морі, та все обдівчині, усе обдѣ неї.

— А ось я її, либонь, и побачу,—подумавъ,—коли вона ёму назустрічъ, зза дѣрева, зза сосніни уявляє.

— Добрі-вечір! промовила.

Вінъ издрігнувъсь, мовъ нахідка ёму несподівана....

— Добрі-вечір! — одкаже їй, та наче ще й *славний вечір* сказавъ....

Вона ёго пита: чи дуже втомивсь на роботі?

— Ні, одвістивъ.

Пита: чи трудна въ їхъ панщина?

Каже: трудна.

— Та по панщині усі додому, до своєї хати, идуть на спочивокъ, — въ мене бігма теперенька ані хати, ані господи.

Зговорила... слѣзи покотилися, посипалися по личку...

Тронулося серце въ Павла, та наче не зъ жаління, наче зъ радощівъ. Якось любо ёму було бачити слѣзи ті, якось мило. Не думавъ вінъ спиняти їхъ, не хотівъ слова мовити. Стоявъ, дививсь — отъ мовъ би знайшовъ, що шукавъ, що треба було, та й ставъ: и любує, и радіє — найшовъ! чує....

— Боже жъ мій милий! якъ важко! — промовила до ёго. — Чи усімъ такъ важко буває? паробкамъ, якъ дівчатамъ?... Та паробокъ не заплаче, мабуть, такеньки, отъ якъ я....

А Павлу чулося, що вже въ самого око застила слѣзою... Одкаже:

— Чому?

— Кремезні люде, славлють... Якъ васъ зовуть? — спитала

— Павло.

— А на прозвання?

— Чорнокрилъ.

— А мене зовуть Варкою, по батькові я Липівна.

— Сумієте ви дуже у нашої стороні? — їй каже.

Стиснула вона білими руками, впилася знов слізьми....

Вінъ неначе того й жадавъ и змовкъ.

— Ходить, — промовляє вона крізь слізи: ходить за мною, подвітця!

Ведє його на згірочокъ та й показує — простягає руку въ далиню: у приємерку ледві-на-ледві по степу росяному шляхъ мрієся....

— Се, — каже, — се шляхъ на мою сторону!

Поглянувъ вінъ на той шляхъ, та и въ його серце розжалілося, якъ наче одъ свого власного смутку.

Стояли собі, — забувшись, що часъ не стоить.

Вона питала: чи є въ його мати? чи батько живий?

— Нема въ мене ні батька, ні матері.

— Якъ и у мене, — каже: и я сирота.

Любо йому було те слово почути, якъже любо! Колибъ родина була въ його — самъ би відцурався тоді...

А жінка? А Галья його?

И промигнула вона въ його по душі, якъ холодний вітеръ, и вже ніякъ не змігъ вінъ ані мислі одігнать, ані занедбать думки тієї: наче холодний вітеръ, кажуть, вивъ по душі зъ тією думкою.

А дівчина пита: де його хата стоить? які въ його сусіде?

Вінъ розказавъ, де його хата стоить, поименувавъ сусідъ своїхъ — не наменувавъ тільки про Галю. Їмъ усе чогось здавалося, що ось-ось поспитає дівчина въ його: а жінка ваша? — и серце йому омріяло....

Півні заспівали по селі.

— Та вже пізненько! — промовили обое разомъ. Се вже перші півні співають.

— Прощайте! каже Павло.

— На добра-нічъ! привітала його дівчина, зникаючи у темноті.

Бачилися и на третій вечіръ, бачилися и на четвѣртій, — стали сходитися що-дня. Смеркає, вечіръ, — вони й стрічаються. Вінъ не просивъ виходити, не казала вона «вийду» а якось самъ вінъ дожидавъ, вона сама вийшла. Розмовляють, розпитують, ро-

скажуть. Вінъ изгадавъ якъ служивъ, колись, у лихихъ людей наймитомъ... ніхто ще такечки не нарікавъ на ёго долю недобру, ніхто ще такими слёзами бідування ёго не оплакавъ — жаркими та гіркими: — такъ-то ёму здавалося, — якъ ся дівчина чужостороння. Вона зновъ ёму вимовляла свій жалъ, свою тугу на серці... якъ же жалувавъ, якъ спочувавъ! Ажé й на світі ёму не було ще такої другої безщасної, такої любої дівчини!

День по дню минає, вечір по вечері, а вони собі усé сходятця та говорять, та усé лүчче звичаютьця. Скаржитця дівчина на тугу, а вже вь самóй серце дуже весело чогось стрепехається — туга та́я розпадається на́че. Жалує вінъ її слёзи журливі, а ще лүчче — люблю́е поглядомъ ласкавимъ. Спершу дожидали побачитця такъ, якъ дня соняшного, що ёго дожидає чоловікъ и радіє; одживіє дождавшись; а далі вже ста́ли дождати зъ тугою пекучею, зъ смуткомъ нетерплячимъ, якъ кохання того дожидають....

А вжеж! покохалися! А ті любощі,-вемо́щі — гіршъ вони надъ усі бо́леші у світі, не одходить відъ їхъ ні жодна воріжка - знати́ниця. Вже й літечко krásне росповнилося, цвіло́, а Ва́рка все ще не зна́ла, що вінъ жо́наний. Чи то жъ село мале́ньке, чи то жъ усіхъ назна́тьця? А вона жъ изъ двóру па́нського не вихо́дила. За ёго ні́коли не говори́ла ні́кому, и ні́коли не пита́ла ні́кого. А Павлу все ва́жче та ва́жче ужи́тися. Те кохання, що ёго оджи́вило, живу́ й му́ку ёму со́бою зава́ло. Ча́стесенько-ча́сто, си́дячи по́ручъ изъ дівчиною, розду́мувався вінъ про свою жи́нку; слуха́ючи дівчину, чу́вся ёму голосо́къ изъ ёго ха́ти.... А при́йде до-до́му: й ну́дно, й тру́дно, и уразли́во и со́ромно... шука́є-пита́є яко́го діла — робо́та ру́къ не йме́тця; заговори́ть — гірка ёго розмо́ва, ущіпли́ві слова́... А Га́ля все такъ, якъ и бу́ла — при-вітна та ясна́. Якъ вже вінъ не вереду́є, вона́ догожда́. Бува́ло, чо́го вже вона́ не почу́є, чо́го вінъ не ска́же, якъ не знева́жить! а вона́: «го́лубе мій! се́рце мое!» Обни́ме свою го́лову вінъ, та й изъ ха́ти ути́кає.

Ду́шно бу́ло ёму ко́ло Га́лі — відъ жа́лю відъ сýму; відъ її по́гляду любля́чого ще скрути́шъ... бігъ вінъ до дівчини, — чо́рна туга зъ нимъ.... Давно́ вже хоти́въ вінъ призна́тись, що жо́наний, та не призна́всь. Да́лі одва́жився: тре́ба!

Зъ тією думкою при́йшовъ вінъ до не́ї; — вона́ ёго дожида́є,

кинулася до ёго, своїмъ пита́ннечкомъ хвита́ймъ не дала́ ёму́ вимовити слова.

— Чого́ такий? — жа́лує ёго́. Чи незду́жаешъ? Бо́же мій до́брый! Незду́жаешъ? скажи! чо́му не говори́шъ? Говори́-бо! — А са́ма та́къ и припада́є до ёго́.

— Я жо́натий, — хоті́въ вінъ вимовити, та ка́же: Дівчино! чи лю́бишъ ти мене́ вірно?... чи щі́ро?

— Більше ба́тька рідного, більше ма́ту́сі пита́ймо! краще світу́ кра́сного, лу́чче свого́ життя́ молодого́.

Та й пригорну́лася до ёго́, якъ дити́на до ма́тері.

Обійняла́ ёго́ вели́кая ту́га, су́мъ су́мний.

— Дівчино, — говори́ть: я жо́натий, въ ме́не жі́нка є́.

Вона́ якъ була́ коло ёго́ — и не одхитну́лася: »Що́?« пита́є.

— Жі́нка є́ въ ме́не... Чу́ешъ, дівчино? зна́тимешъ?

Схопи́лася вона́.

— Се жа́рти та́кі, чи пра́вда та́ка?

— Пра́вда щі́рая.

Стену́лася одъ ёго́ бігти, са́ма себе́ не пам'ята́ючи.

Вінъ не пу́стивъ; за ру́ку де́ржить, прихи́ляє до себе́.

— Го́ді! — погукну́ла на весь го́лосъ свій, ажъ загу́ло у те́мноті. — Чого́ тобі тре́ба? Де жъ тво́я жі́нка? Ве́ди мене́ до не́ї, неха́й побачи́мося! Пу́сти мене́! Я тебе́ не хо́чу! Я жи́ти не хо́чу, у сві́ті! Якъ я тебе́ покоха́ла, ли́хого чо́ловіка!

— Сёрце мо́є! не плачъ, по́стрива́й... промовля́є до не́ї, ні́че бъ спра́вді мавъ чимъ вті́шити її и пора́дити: — не кі́дай ти мене́, — про́сить: — не вті́кай одъ мене́! не кі́дай!

— Не кі́дати? Якъ же ми́ні бу́ти зъ тобо́ю, зъ чу́жимъ чо́ловікомъ? чу́жий, на всі ві́ки чу́жий! У те́бе Бо́га нема́!.. Неха́й же та́къ ва́жко тобі, якъ ти за́напастивъ мене́!

— Тебе́ и себе́, дівчино!

— Иди́ жъ собі́ геть відъ мене́! йди́! щобъ не ба́чити тебе́! щобъ тебе́ не чу́ти!... лу́чче бъ ти вме́рть... Що́ жъ ми́ні ро́бити? що́ ми́ні ді́яти? Не кі́дай мене́ при ли́хій го́дині, — пожа́луй!

И обійма́є ёго́, и рида́є, и блага́є....

— Не поки́ну! Вже пі́зно намъ розлуча́тись. Я тебе́ коха́ю; я тебе́ по́ки життя́ мо́го не поки́ну!

— —

Спе́рву вже пові́дало ли́хо надъ тимъ коха́ннямъ, а се впря́мъ

пояло якъ вода. Якъ не бачутця — гіркий світъ, а побачутця — ще гірший. Сидять, було, просіжують нічъ тёмну рука зъ рукою, а въ сёрці горенить мовъ отрутою.

— Розкажи́ мині, будь ласковъ, яка́ тво́я жі́нка? промовила Варка.

— Якъ же мені́ розка́зувати?—спита́въ... И на що́ пита́ти?

— Розкажи́ мені́, розкажи́! Чого́ одверта́ється? Якъ въ мене́ нічимъ хвалі́тись передъ тобою́, ти мині́ похвали́ся!... Яка́ жъ вона́? яка́ краса́ її?

— Вона́ хоро́ша.

— Спасі́бі Бо́гу! Лю́бить тебе́?

— Лю́бить.

— И жа́лує?

— Жа́лує.

— И до́бра? й лю́ба?

— До́бра й лю́ба.

— Чого́ жъ то́бі ще́ треба? чого́ коло́ мене́ ти шука́єш?—погукну́ла. — Иди́ до сво́єї ха́ти, до ми́лої жі́нки!

— Го́ді, дівчи́но, го́ді! на́що роспи́тувати! Не такъ бу́ло бъ ми́ні сво́ю пра́ву ру́ку одруба́ти ва́жко, якъ ту́ю пра́вду ви́знати-ви́мовити. Пожа́луй ти лу́чче мо́єї бі́дної голо́ви!

Вона́ ві́рвалась изъ ё́го рукъ.

— Де́ ти зъ не́ю пі́зна́вся? — пита́.

— Тутъ у се́лі.

— И ду́же вподо́бавъ одъ-ра́зу?

— Вона́ ми́ні до вподо́би бу́ла... А за́ що́ ти ми́ні му́ки за́вда́єшъ, дівчи́но?

— И ху́тко її посва́тавъ?

— У півро́ку.

— Мавъ ча́с на розду́му! Півро́ку зна́лися!.. И ча́сто ба́чився то́ді зъ не́ю? що́-дня́?

— Що́-дня́.

И отъ, мовъ уста́ла передъ очі́ма ё́го́-та ві́сень те́пла та яс-на, ко́ли вінъ побра́вся зъ Га́лею: якъ то́ді на по́лі серпи́ бли́скали, а на лана́хъ широкі́х ко́си дзвини́ли зра́на, а ввече́рі до се́ла тягну́ли ва́жкі вози́, хита́ючись; ви́кладали́ся сті́жкі коло́ ко́жної ха́ти, по усі́хъ дво́рахъ чу́лися голо́са весе́лі; якъ чер-

воніли рясні яблука по садкахъ, — черкаючи крильцями, пурхали въ гілкахъ пташенята... Згадалося, якъ вівъ вінъ Галю зъ церкви у рутяному віночку; якъ у ёго вбогенькій хатині веселішъ стало и якъ запахло свіжими квітками за божничкомъ.... Гірко ёму все тее пригадалося, якъ гірко згадується добро, що було колись тобі на вікі миле, и тебе не зрадило вонó, не перейшло, а одбігъ ёго самъ чоловікъ невситимий. Нікого було ёму винуватить, нічого осужати, тільки хибá — себе-самого.... Въ ёго на рукахъ дівчина ёго люблена ридáла.... Плакавъ и вінъ того вѣчора слѣзіма.

Занедужала Галя. Ишла якось по роботі зъ поля, у-день дүшно було, а тутъ — де взявся вітеръ, бұря, дощъ лівний — за-холодїлася вона та й занедужала.

Лежала собі сама дүшею. Доходили молодіці знакомі навідати; на-швидкү пожұрятця, пожалкуютъ, та й до свого дїла поспішаютьця кóжне. Павлá вона сліве й не бачила: у-дóсвіта йде на роботу, а вертається трóхи не о-півночі.

— Де вінъ буває? думалося їй. Колибъ вінъ ходивъ межи лю-де, чұла бъ одъ молодіць, — а молодіці питáлися, чому се її чо-ловіка невідко нїгдѣ. — Дѣжъ вінъ буває? Деся на самоті тужить, якъ колись.... «Згадала вона, що колись ще, якъ зазнавалася изъ нимъ, вона ёго одшұкувала въ лүзі де понадъ річкою, абó у гаю, са́мого зъ журбóю своєю, — чи жъ теперъ таке́нька? Тоді вінъ зрадіе було їй, забáчивши, — тепереньки втікає.... Чи жъ розлюбивъ? И якъ се розлюбляють? и защо? и чому? и нащо? Дүмаючи и почує, що вліта слѣзами.... »Оцѣ, оцѣ,« — говорить самá до себе: »мовъ дитина плачу.... Оцѣ!... »А слѣзи такі ллётця невпинніми.... Втóмитця — роздрімається — все округі міша-тись починає у вочáхъ; що дослұха — náче крізь воду протóч-ну, — тільки чує дóбре сёрце своє, що болить вонó рівно, одна-ково, бóлемъ боліющимъ....

Таке́ньки минувъ тїждень, — коли їй вже зовсімъ недóбре стало. Частішъ почали молодіці убігати; причáнали старі бабї, óхаючи. Усі ухóдили въ хату обережно, сиділи поважно — ніхтó не всміхнётся; розмóва тїха.

— Мабіть мнї помирати? спитáла Галя.

— Смерть не виміча нікого, моя дитино! — одказала їй стара бабуса, зовсім вже біла сама.

— Ви пожили вік, бабусенько, промовила Галі....

— Пожила, доню. Смерти одъ Бога дожидаю.

— А я не сподівалася своєї такеньки хутко....

— Вона приходить непростена, моя дитино.

— Онъ торік умерла Катря Кравчіха — молоденька, якъ ягода була, — озвалася чорніва та жвава молодіця, цестячи дитину на рукахъ. А Грімченка забули? який паробокъ хороший — царство душі! — пригадала друга, зітхнувши.

— Люде молодії які мруть! додала бабуса, схилившись на руку журливо.

День минавъ, минівсь на вечірѣ. Діти посіули на рукахъ у молодіць; стали усі одна по другій розіходитись.

— А що се твого чоловіка нема? Вже люде зъ ноля поприходили, — каже на Галю стара бабуса.

— Вінъ заразъ прийде....

— Може куди завідавъ? Вбожество ваше, моя дитино!... У кого вінъ позичає?

— Я не знаю, бабусю....

— То я посіджу зъ тобою. Якъ тебе саму кидати?

— Ні, бабусенько, вінъ заразъ, такі заразъ .. прийде, не клопочітця, идіть собі додому.

— Моя голубко, я при тобі побуду. При такій недүзі, самій не можна. Хто віченьки затулить, якъ твоя смерть прийде? Смерть не вість несе....

— Ні, бабусенько, ні, зозуленько, вінъ прийде, не забаритця.... Я вже й одужала трохи.... Здоровішъ міні.... А ви не турбуйтесь, васъ дома діти дожидають, унучечки за ворітьми, повибігали.... Васъ дома виглядають, не спатимуть....

— Не спатимуть-такі, правда! Дожидають, мої голубята. Оце якъ побачуть, зъ нігъ мені звалять, тая пустота! А тобі жъ полегшало, доню?... То й добре! Спасібі Бóгу! Прощавай, дитино!

И пішла собі старенька додому. Галі наче легко зітхнулося. Усі їй мішали; здавалося, що швидче вона ёго діждетця, якъ усі поросходятця, що хутче тоді ёго побачить.... А ёго нема та й нема — и довго не було. Говірка на улиці, туцання; ворота

рипали; віконця ст́укали; усе чу́ла Га́ля... все ёго не було... Да́лі вже стіх́ло село́, стёмні́ло тёмно́, нічть... тоді́ вінъ при́йшовъ.

Вона́ ру́ки до ёго протягла́ у ра́дошахъ.

— Павло́! ходи́ сюди́ до ме́не, се́рце!«

Вінъ до не́ї досту́пивъ и ста́въ.

— Схи́ли́сь до ме́не, — підведи́ мене́ тро́хи.

Вінъ схи́ливсь, підв́ивъ її, сло́ва не мо́влячи.

— Павло́! — ка́жуть... я вму́ мині́ тебе́ ќидати жа́лко-жа́лко!...

Вінъ вве́сь затру́сивсь.

— Го́лубе мій! Ко́либъ же мо́я си́ла, я бъ́ тебе́ надъ усе́мъ по-станови́ла.... Я бу́ду Бо́га проха́ть, щобъ́ тобі́ ро́скони́, щобъ́ тобі́ до́бре усе́... Я люблю́ тебе́ рідне́нько!«

Взявъ́ ёго о́страхъ я́кийсь су́мний: здава́лося ёму́, що са́ма сме́рть хо́лодна коло́ ёго по́ручъ, — хоті́въ бі́гти — не змі́гъ ухи́тнутись зъ́ її ру́чокъ за́млілихъ.

Що́сь вона́ ще гово́рила ёму́, та вже неви́разно, ни́шкомъ; о́чі за́плющились, ру́чки опа́ли.

Вінъ ќинувся до віко́нця — одсу́нувъ, ќинувсь до дvereй — відчипи́въ, ди́хну́въ ва́жко — глі́боко зъ́ груде́й.... Ози́рну́всь — во́на ле́жить, тілько́ ди́ше. Си́въ вінъ да́ й проси́дивъ ці́лісіньку ні́чть бі́ля не́ї прислу́хавшись, чи́ ще ди́ше, — ду́маючи: ось-ось́ пере-стане....

На дру́гий де́нь Га́лі ще гіршъ́, и тре́тій и четве́ртий; всі́ сме́рти її догляда́ють.... Ле́жить вона́, о́чі все за́плющені́, нічо́го не чу́є, не зна́є....

Иду́ть дні́, полегко́сті нема́ їй.... Изъ́ Ва́ркою що́дня́ Павло́ ба́чився на-швидку́. Въ́ розмо́ву вона́ не за́ходила.

Зи́йдутця. — Що́? — поспита́є вона́.

— Такъ-са́ме... усе́ гірша́є! — одка́же.... Та́ й го́ді. Поси́дають, обійму́тця, якъ́ на сме́рть, — та́ й рози́йдутця.

— Оце́ вже вона́ не пере́живе́ сі́єї но́чі, — ка́жуть Павлу́: «се́ вона́ се́годня́ така́ передъ́ сме́ртю, се́ й сонъ́ її сме́ртний.»

Вінъ подиви́вся — вона́ на́че ти́хо спа́ла.

Стёмні́ло. Прибі́гъ до Ва́рки. Якъ́ вінъ її обня́въ, вона́ вже догада́лася.

— Бо́же мій! Бо́же мій! — скри́кнула: — ко́ли жъ́ я одпочіну́! ко́ли му́ки ти́ї пере́йдуть! Чи́ бу́де ко́ли до́бро́ мині́?

— Дівчино! — промовив їй: якъ вонó намъ самó складається.... Я гадавъ.... я думавъ — на все підú, — ажъ ось мині дорóга глáдка.

— —

Уступáє у хáту Павлó, — коли чýє:

— Се ти, кохáний?

Хотівъ ступáти дáлі — похитну́всь.

— Не говорí до не́ї, — шепотять ё́му молоді́ці вь́ уха: — стань такъ коло не́ї, постій.

Підвели ё́го й поставили передъ Гáлею. Вона́ якъ взрíла — всмихну́лася, — дивíлася на ё́го поглядомъ своїмъ світлимъ, тихимъ.

— Се бува́є передъ смёртю, полéгкость така.... Жебонíло поза плечíма вь́ Павлá.

На-нiчъ zostалося молоді́ць дві. Гáля незабáвомъ зновъ спочíла. Павлó сівъ на лáві.

Молоді́ці шепотáлися довгенько собі, а тамъ и посну́ли. Вінъ безъ сну сидівъ усю́ нiчъ тёмну до білого́ свiту. На пánщину не пішовъ: »въ мене жiнка присмёртна,« — одпрохáвся тимъ. Підъ обiдню дóбу Гáля прокину́лася, зáразъ покликáла до себе́ Павлá:

— Оце́ вже й лéгшъ мині, лéгко зовсiмъ, гóлубе мiй.... Коли́бъ ще вь́ сiлу вбратись....

Усмихається до ё́го, говóрячи.

Помину́въ сей день, помину́ла нiчъ — молоді́ці дивýють та радíють: одúжає Гáля. У хáті загомонiли веселiшть, не такъ вже по-багáту набiга́є одвiдачiвъ....

Павлó не пiвши, не iвши, сномъ очи не освiжiвши, сидiвъ, дожидáвъ.

Вже три днi вінъ Вáрки не бáчивъ — не одходивъ одъ Гáлі....

А вонó молодé, то швiдко и вiходилося собі, оздоровiло; вже й у рум'я́нцяхъ, и весéла — ти́шитця тимъ, що вінъ усé тутъ, невідхiдно.... Молоді́чки нахóжі ё́го звичайненько на оздоровлénня Гáлине вiтають; чýє вінъ изнóву той голосóчокъ веселенький у своїй хáті, та по кóжній хвилiнцi самъ собі визна́є, що вона́ живé... вона́ не вми́рала... не вми́ре... Ї́ уростáвъ зъ тóго визнаття́ гнiвъ ё́го на Гáлю, понимáвъ ё́го дúшу, náче бъ то вона́ винна у томú була, — náче бъ то ii во́ля вми́рати, чи жiти....

— Оце́ вже я устану, мині́ вже зовсiмъ дóбре, — ка́же ё́му.

Вінъ дивiвся мóвчки на не́ї.

— Зъ мене́ вже впрямъ ледащiчка стáла, а робóти такого́ е!...

Вінъ до неї приступивъ та взявъ її за плечі обома рукама міцно.

— Ой, пусті, пусті! промовила, якъ-же бо ти кріпко! Въ мене й у голові закрутілося!

Вінъ зъ якоюсь лихою втіхою дивівсь, що така ще вона вутленька, хиленька....

— Ой, який-же бо ти дужий! Колибъ ще трохи дужче — задушівъ би менé на-віки!

— Удушівъ би, кажешъ?

— Ато-жъ!

Вінъ споглянувъ ще на неї — вийшовъ, по дворі ходіти ставъ, думючи, сумючи, озираючись, наче бъ то якого собі здобичу стерігъ.

Гукнула ёго Гáля обідати.

— Чого се ти такъ задумався? обь чимъ все мислишъ?

— А все думаю, хто кого посідає — сїлний безсїльного, чи безсїльний того?

— А вжежъ сїлний безсїлого!

— Чи правда жъ сему? Кажуть, якъ маєшъ у руці що драгленьке, то пустити мусишъ....

— А схочешъ, то й не пусишъ. Хочешъ, — понівечишъ, и встережешъ, якъ встерегти.

— Дóбре кажешъ, Гáлю! правду кажешъ!

Засміявся, а тамъ зно́ву задумався. Вже смеркало на дворі — вечір хмарний наближався. Зда́лека грімъ вигрімлявъ за́котомъ; вітеръ гнавъ бурею.

— Дру́же мій, чого усé думаєшъ? — скажи міні! зно́в Гáля озва́лася до ёго.

— Що дужішъ одъ усёго на світі?

— А нема́ надъ кохання! — промовила, горнучись до не́го.

— Дóбре кажешъ, Гáлю! Пра́вду кажешъ! — такъ ій зно́в одка́зує, и зно́в засміявся.

Щось гру́кнуло такъ по хáті, що ажъ шибкі забрызчали. Гáля вжахну́лася.

— Щó се таке́? хто се такъ сту́кає? Го́споди! наче хáту обворуши́ло!

Здригну́вся й Пáвлó! Оде́нувъ вікóнце — у тьмі щось мріло, кидаючись, бігаючи, наче щó зъ землі хапа́ло — збіра́ло.

- Се такъ щось, — каже Галі: може ворітьми вітеръ.
 — Ні, ні! Підй ти подивись, друже мій: що се такé....
 — А бачу жъ, що нічого нема!
 — Оце, якъ налякала я!

Відчиніла двері — вітеръ якъ дмухне, — ажъ засвистівъ; вона випустила двері зъ рукъ.

- Кудй ти? спитавъ Павло. Не ходй!
 — Я хотіла до відничка у сніи, водй унести у хату.
 — Я самъ тобі унесу, — не ходй!

Вийшовъ у сніи зъ кўхликомъ, кинувся до дверей сінешнихъ, розчинивъ, виглядає, а ёму просто два камя, одйнь по дрўтому, летять. Одйнь камінь поузъ голову дзизнувъ, а одйнь у правє плечє давъ — вйнь ажъ застогнавъ відъ болю.

— Варко! Варко! кличе стїха. Нйхтё не обйзвавсь, побйгло щось ўлицею.

Вйнь унёсь водй Галі, и берє шапку.

- Кудй се ти, Павло? пита Галя.
 — Треба минй!

И пішовъ хўтко.

Зосталася Галя сама. Сїла вона шйти. Шйла та дўмала собі при тїхому смўтку. Відчиняла пзъ часу до часу вйкёнце — вдивлялася, прислухала — нічого невідко, нічого нечуть, кромъ вітру бушўючого....

— —

Наздогнавъ Павло дйвчину коло двору вже панського.

— Варко! трйвай, заждй! — лёдві промовляє вже: дўхъ у бйзі одйнявсь.

Схопивъ її обйручъ.

— А щё? — вйгукнула дйвчина: одўжала? На що жъ ти дуривъ менє, заводивъ, — чому не прийшовъ до менє, не сказавъ минй? Я дні й нёчі спождала, я гйнула-пропадала, а ти коло неї упававъ тамъ.... Чому жъ не говёришъ до менє? промовъ, заговорй!

— Вйдужала, — одкаже йй.

— Се я знаю! А скажй, щё робйти минй, скажй та навчй! Ти менє зъ рёзуму звйвъ: теперъ навчй, якъ бўти минй, — я сама не знаю!... Я собі смёртй хёчу!...

— Пйдождй, дйвчино: надўмаемо.

— Дўмати? Се ти дўматимешъ, колі въ менє сёрце тліє! Я

вже думала днями й ночами.... Чи знаєш ти, що я переплакала? Мині було жалко її.... було мині страшно.... я сумувала сумомъ объ її.... отъ и виплакала, що одужала втіха моя!

— Були й мої дні, були й мої ночі! промовивъ Павло.

Вона якъ впала коло його:

— Павло, коханий мій! говорять: чи знаєш ти, якъ я побачила васъ у-двохъ, якъ я побачила, що вона до тебе всміхалася, — я бъ тоді обохъ васъ вбила, якъ-би примогла! Я тутъ поспитати боюся, дожидаю, тебе нема, — я прибігла підъ віконце, чи не дознаюся? думала, що вже труна й охрести, — жалъ мині, острахъ мині.... Колижъ бачу — укупі!... Я тебе хотіла забити на смерть.... Оце жъ я теперъ біля тебе, коханий, та здається мині, що я біля свого ворога першого.... Я колись тебе зненавижу.... смерті забажаю тобі.... Забий ти її, — нехай вмере! Я за що гину? Я щаслива буду зъ тобою, — забий її!...

Пізно вернувся Павло до дому. Галю його дожидала, — спділа, шіла.

— Якъ же ти спізнився!« промовляє до його. »Я вже думала, думала — дожидала.«

Усе жъ той-таки голосочокъ ласкавенький и тієї віченькі любові, тихі... Їго серце мстиво якось стрепехнулося у грудяхъ, якъ до ворога лихого.

— На що мене дождати було? зговоривъ гнівно: — чомъ же не спала?

— И не дрімалося мині — оце шіла. Та якъ же міні було тебе не зіждати? Чи заходивъ куді? спитала: — не сказавъ; попросила вечеряти: — не схотівъ.

Ходивъ по хаті, наче чого шукавъ. Далі сівъ у стілу. Білий сидівъ, а очі горіли. Дививсь на Галю пильно.

— Чого такъ вь мене вдивляється, серце?« спитала його любенько.

Вінъ уставъ, немовъ острахнувся, щобъ вона до його не зближилася.

— Що шієшъ? — каже.

— А се тобі сорочка.

— Добре, поший її хутче.

— О, я вже поспішуся-поскорюся!« одказала.

Вінъ усе по хаті зновъ ходить-ходить.

- А щó се ти усé хóдишъ?
- Болíть вѣ мéне голова.
- Охъ, нáше ли́шечко! Мóже, я тобi води́ холо́дноi подáмъ?..
- Нá щo? Самó минéтця: переболíть та й гóді. Ажéжъ ти кáжешъ, щo усé зле минáетця, уся́ке ли́хо, — казáла, чи нi?
- А якъ же не казáла? — казáла.
- И все ще доб́ра сподiвáється й дóсi?
- Сподiвáюся, мiй гóлубе.
- А якъ и́ще погiршає? Пострiвáй лишъ.... я не хóчу сподiванокъ тiхъ чýти; а ти мiнi одкáзуй, я питаю́ тебе: якъ усé гiршъ бóде?
- Щó тобi моé кохáння? Чoгó се пита́ешъ такъ менé?
- Ти мiнi одмовляй.... якъ бóде гiрше?
- Терпiтиму, — кáже, дiвлючись на ёго́ об́личчя збíліле, хмýре, изъ жáлемъ та зъ неспоко́емъ.
- Терпiтимешъ? вíмовивъ гiрко. Ти скажи: — тобi, ма́буть, зда́етця со́лодко терпiти? лéгко? на гóлову здо́рово, чи щó?
- Тя́женько терпiти, та я зъ тобiю забуваю́, щo воно́ вáжко... Й не чýю тогó, — ей-же Бóгу мо́ему!
- Дя́кувать тобi! — гукну́въ, — дя́кувать!
- Щó тобi, Павло́? спитáла вона́, жáлу́ючи ёго́ голо́скóмъ своiмъ тíхимъ.
- Нiчо́го! ший собі, ший! А тобi не бажáлося нiкóли крáщоi до́лі, житт́я веселiйшого, Гáлю?
- А я, мiй д́руже, я нiкóли не мiслила, не гадáла об́ томý. Якé жъ мiнi iнше житте, якá д́руга до́ля, якъ не зъ тобiю, не при тобi? Се й найлюбiша.
- То й не жада́ешъ собі нiчо́го у свiтi? ма́ешъ доб́ра уся́кого до-схочý? нiчо́го собі не жада́ешъ?
- Ко́либъ ти спо́кійниший та веселiший ста́въ — тогó я жадаю́, кохáний!
- Лóчче ти мiнi смёртi попросi, — i вивiщу́й, жáли́бнице моя́!
- Борони́, ма́ти Бóжа, сохрани́! кри́кнула журли́во. — Щó се ти пзговори́въ?
- А вмирати́ чи воно́ негáрно? Тобi де́сь не хóчетця помирати́?
- Не хóчу вмирати́! од́мовила.
- Чoмý не хóчешъ?

— Якъ се ти питаєшъ, Павло? Тебѣ покинути? И світъ красний, и я молодá.... Та якъ тебѣ покинути? Якъ недужа лежала я, та обь сѣмý подумала — Господи світе! Якъ жалко стало! Я не хочу тебѣ кидати, — я не хочу вмирати!

— А якъ вмирешъ?

— Я вже здужаю, я молодá... я Бóга проситиму, щобъ у світі жити зъ тобою.

— Спасибі! спасибі! — глухо їй промовивъ, самъ усѣ по хаті ходячи, усѣ чогось шукаючи, по всіхъ куткахъ заглядаючи.

— Чогó ти шукаєшъ? пита Гáля.

— Нічого. Ший мою сорóчку, — поспішайся!

— Та шию жъ... Чогó се такъ тобі треба сорóчки тії?

— Обнови заманулось.

Вона озирнулась на ёго зъ усміхомъ; та якъ глянула — впустила и шитвó зъ рукъ — такий вінъ стоявъ у неї за плечима, якъ зъ того світу.

— Щó тобі? схопилася, скричала.

— Що міні? нічого! — одказавъ, придержавши її рукою міцною... Голова болить. Ший!

— Вже, мабуть, пізно дуже.

— Ні, ще не пізно.

А самъ дивитця їй въ обличчя, у вічі... Які жъ тіхі, які любячі!

Почала зновъ Гáля шити. Павло на ході узявъ сокиру, що зъ підъ лáви настанюваннямъ блищала.

Зновъ зайшовъ одъ покутя передъ Гáлині очі, зновъ на ёї дивитця пильно: — вона підняла одъ шитвá голівоньку, — глянула любо, всміхнулася. Вінъ увесь затрепетавъ. Ставъ ходити, носячи сокиру, ховаючи.

— Ший, ший! промовля Гáлі.

— А я жъ шию, коханий!

Зайшовъ вінъ одъ полу — та зза плечей якъ ударивъ її по голівці сокирою, рúчкою, — тільки блисканула сокира, улúчивши їй у голівоньку, а вона й не скричала, тільки зітхнула тихо и скотилась зъ лáвки, якъ сиділа, зъ тими шитками у рúчкахъ збілілихъ.

Павло її знявъ и поклавъ на лáві, и сівъ самъ біля тіла. Нічъшла; хмáри розривáлися — зóрі блищали.... світло у хаті світілося, — вінъ сидівъ біля тіла, дививсь у личко — біліло й мерт-

віло; схилився до серця, прислухавъ — не чулося, бравъ за праву, бравъ за ліву ручку — вона лежала мертва та холодна. Тоді вінъ пішовъ, — замкнувъ хату за собою. Нічъ після дощю свіжа була й тепла. Увійшовъ вінъ у садъ панський; ходивъ по саду, озирюючися, виглядаючи.... нікого не було. Роздумався, що вже дуже пізно, вже дівчина не вийде, що вона ёго й не дождіа; тоді вінъ, якъ звикъ до річки братися, такъ и теперъ побравъся зъ панського саду на річку. Вінъ знавъ, куді Варка прати ходила, туди вінъ саме прийшовъ и сівъ надъ водою, на березі, на камені. Сидівъ довго. Білий туманъ качався надъ річкою, річка синіла, а зза горі, зза дубківъ молоденькихъ, зорява стігала рожіва зорялася. Вінъ устававъ, прислухавъся, дивився по сторонахъ усіхъ, та все одно думавъ: »Коли жъ вона прийде? Коли вона буде?« Діждався — прийшла. Вінъ кинувъ до неі, за руки схопивъ: »Теперъ будешъ моя на віки!«

Зъ острахомъ великимъ вона одъ ёго одсахнулася...

— Чуєшь? моя будешъ!«

— А жінка? спитала, — самій страшно стало їй.

— Я забивъ жінку!

Вона скричала, вона похитнулася.

— Я тебе послухавъ: — я її забивъ. Я й самъ давно вже на те загадувавъ — отъ же и счинилося... Теперъ ти моя будешъ: ніхто не розлучить, ніхто не стоїть на перешкоді. Треба її ховати швидче. Сядьмо, поговоримо. Нікого нема.

Сіла вона коло ёго на камені.

Вінъ до неі говоривъ, якъ чоловікъ при добрімъ зміслі, розсудливо, при тямі й пам'яті.

Дивилась вона на ёго, слухала — та якъ листочокъ тонесенький трусилася. Стала вона плакати — вінъ жалувать, вмовлять. Вона слізъ своїхъ не впиняла-розливалася, — хотіла, щобъ вінъ не вгававъ умовою, щобъ її розваживъ, стішивъ.

— Охъ въ голові міні мішаєтця! промовляла. Я вже не можу.

Е такі люде, що невиносліві імъ лихіи мўки, спражне горе; поступають вони на все у світі, щобъ томۇ ліху своєму запобігти, и якъ вже нічимъ, то й смерть імъ лўчча, ніжъ біда.... Такі легкодўхі, що въ радісахъ та рósкошахъ немає надъ їхъ, а въ притўзі вони якъ трава полягають. Такá була й Варка: довела вже до краю, та сама не встояла дівчина.

— Говорі, говори! розважай мене!—пробить його..

И розваживъ, розговоривъ її Павло.

По тихъ усіхъ вжаххъ и плачѣ, дівчина утомилася — нездужала мовъ. Сърце у неї вже не колотилося, не горіло й не щиміло: — хиливъ її сонъ якийсь, якесь невпокійне дрімання...

Павло зновъ прийшовъ до хати, пильно на мертву подивився, и сівъ у столу. Було ще рано. Вінъ то сидівъ, то у віконце виглядавъ. Сонечко підбивалося у гору. На вулиці чорна світ виявилася, одна й друга; замгтіли плахті, намітки, потупали діти: — припало свято у той день,—йшли люде до церкви.

Тоді уставъ Павло й собі, — вбрався у нову кирею, чирво-нимъ поясомъ підперезавъ, надівъ чорну шапку високу, ще оглянувавъ мерлу, подумавъ, та й пішовъ у комору. Привісъ вінъ зъ комори скриньку ковану залізомъ, поставивъ коло тії лавки, де лежало Галине тіло, и відчипивъ. У скрині були плахті, намітки, очіпки — усє жіноче вбрання. Вінъ де-що вибравъ — покидавъ на лавці, а потімъ знявъ мертву зъ лавки, зложивъ долі, головою на скриню нахиливъ, встромивъ її у руку синю за-паску. Подивився, чи добре, чи гараздъ усє, — и вийшовъ.

Побравъ до церкви, одстоявъ службу. Отъ, люде віроїлися зъ церкви, вдуть, гудуть, інші до його обзиваютьця, питають, чого вінъ такий смутний.

— Жінка въ мене нездужає тяжко, — одказує усімъ Павло.

А тутъ вже заразъ молодіці — одна почула, усі приступили: »зновъ нездужа? зновъ лежить?« Жалкування та роспитування одъ їхъ.... Ціла купа проводить Павла до хати. А Павло, йшовши, одвітъ державъ на усі питання, слухавъ, які ради єму радили.

Одчиняє вінъ хату, уступивъ, молодіці зъ нимъ всіпали, а вона лежить.... Порухъ великий счинився, плачъ пзняли, крикъ. Узяли Галю, поклали на лавці, изливали водою, далі на рукахъ, — сказали: мертва. А по ўлиці бігли діти, жінки йшли — поспішались чоловіки; двєрі хатні настїжъ стояли: одходило й приходило до хати міру хто хотівъ. Молодіці небожницю убирали. Павло сидівъ на полу; поплічъ сиділа коло його стара бабўся, розважала Павла, сама зітхаючи; зъ другого боку сидівъ чоловікъ, мовчки округі поглядаючи. Хата усє виповнялася людми, що надіходили.

Дивилися усі на покійницю: лежала вона, — сказавъ би — спала, колибъ не така біла смѣрно; дивилися на ту смужку чорну уподовжъ височка. Пѣрші молодіці розказували, якъ зішли вони зъ Павломъ и показували скриньку, на яку вбилася. Павло слухавъ. До ёго тулились зъ мовою, заходили зъ питаннямъ. Інші ёго, Павла, жалкували, що zostався самотній, отъ якъ сирота... що вже не нажити ёму другої такої дружини... інші вмовляли не журитъця: — не вернешъ! Павло усімъ одвітувавъ звичайно, розмовлявъ до-ладу, добре.

Впоражався зъ людьми за домовину; свічечки зъ молодіцями ставлявъ надъ умершою, засвічувавъ; ходивъ прохати дяка, псалтирю вичитувати; вінъ самъ копавъ ёму глибоку и самъ на плечахъ трупъ нісъ. Приходили люде до ёго — вітавъ; розмова йшла — озивався; темна нічъ наступала — на спочивокъ йшовъ, чергонію на світання — устававъ. Вінъ якъ підъ землею йшовъ, аби на світъ вибратись, такъ въ ёго одна думка була тоді: Галю поховати. Одже й поховали Галю и чорну надъ нею могилу виспали.

Вечоръ зімовій, зоряний. По небу кілька білихъ хмарокъ сніговихъ набувало, носитця свігъ — то запорошить, то перейде, то зновъ запорошить и зновъ перейде. Тіхо усюди й біло й морозно. Оддаєкий блимає огоникъ на селі зъ двохъ оболонокъ — то въ одній хаті світитця на досвіткахъ.

Коло панського саду Павло давненько дожидає. Озираючись жакливо, вибігла ёго дівчина.

— Я на сю неділю старостівъ слатиму, Варко! — промовля Павло пѣрвимъ словомъ.

— Зажди, зажди порі! Люде судитимуть не свого часу. Нехай забудуться, — нехай забудемося й ми тріхи!.

— А ти забуваєшъ?

— Я не хочу нагадувати... Я розважаюся, яко мога...

— Ні, Варко! Я ждати не буду, не хочу... У неділю старости відъ мене будуть...

— Зажди, — просить: — погадай... зажди ще тріхи...

— Щожъ? докіль ти думатимешъ? доки розважатимешся? Треба тобі знати, що въ мене розваги нема, и забуття нема.

— Та годі бо вже, годі! Нехай такъ буде, якъ буде, якъ самъ ти знаєшъ.

Замовкли, стоять. Вінъ у місляхъ сурумихъ, вона въ боязкѣхъ.

— Павло, ти свою хату не поваруєся спродати? Ми собі нову купимо, — каже дівчина.

— Добре! подає одказъ Павло.

— Ти попитай людей нішкомъ, — може хто зъ селянъ спродує свою: — чують? роспитаєся?

— Добре! одмовляє тимъ-таки словомъ ізнову...

Поміжъ другими хатами у селі стояла собі хатка престаренька, похиленька, та живъ тамъ у ній веселий, бравий чоловікъ Лукашъ Каролецъ ізъ жінкою.

Жили вони собі у согласці и нічимъ не журились: ні вбожествомъ своїмъ, ні такъ бідую, що люде сами собі часомъ зібють, або ізъ боку прийде. Вінъ поневірявъ усяке лихо словомъ веселимъ, вона — розсудливимъ. Нема хліба — бувало того не помалу, — то Лукашъ и каже:

— А що, жінко, нема хліба?

— Нема, чоловіче.

— А въ тебе нема копійки про смерть?

— Нема и про смерть.

— Е, то розійдетця, а нема, то обійдетця.

— Авжежъ, якъ нема, де взяти? то нема, — обійдѣтця.

— Хибá зажурилось?

— А що по журинню? Не що вонó порадить! Не ладъ и журитьця.

— Хибá людей попросимо?

— Убогі не мають сами, а заможні скривлятця. Не впада и людей прохать.

— Такъ воді напіймось!

— Се можна спити водички! то й напіймося собі на здоров'ячко!

Такъ вони й жили собі, свої біді не спотворюючи. Та та-кіжъ-то обоє рум'яні та повновіді, колибъ бачили! Завсѣгди въ їхъ для кожного слово привітне, жваве, поглядъ веселий — вінъ ходивъ старостою по весілляхъ у добрихъ людей, а вона свашкою запрошалася.

Увійшовъ Павло у їх хату — Лукашъ сидівъ на печі, то-чивъ веретено, а жінка коло вікна шила. Жваво та весело розмова у їх шла. — Милости просимо! садовітця, — вітає Лукашіха Павла.

— Вашої милости просимо! крикнувъ Лукашъ изъ пєчі: — якá доля добра до насъ занесла? Сідайте жъ! Отъ якъ бачите: въ насъ любо та мило — й бити нікого, и взяти нічого!

Павло сівъ.

— Я до васъ, дядьку, — каже Лукашеві: — я до васъ діло маю.

— Вже я довіжуюся, прочуваю, добродію мій! Якесь хороше та веселе діло маємо?

— Хочу оженітись, прошу васъ за старосту, коли ваша ласка.

— Добре, братіку, добре! Кого жъ свататимемо?

— Варку Линівну.

— Оце, друже! Дежъ вона така? я незнаю, хочъ такі добре у цікавого вдався.

— Зъ панського двору...

— Егей, се заїжжа, пташка залітна!

— Я її знаю, озвалася Лукашіха, їй хоч-би за гетьмана, то не страшно.

— Чи я її коли бачивъ, не пізнаю якá, — бо вони изъ двору усе юрмою ходять: отъ хоть й на вечорнійці — ціла юрма прискочить.

— Вона одъ усіхъ найкраща. Та одже була вона на весіллі у Совлука, висока дівчина, чорнява, у коріаляхъ.

— Го-го! Теперъ вже я знаю, якá крала! Колижъ се ви зізналися, брате, що ніхто й не зміркувавъ съ добрихъ людей?

— Вона, славлють, заможна, — каже Лукашіха.

— Вбоїтця за небагатимъ бути, небога, чи що? Ті багатирі усього лякаютьця, побіденні душі, ей-же Бóгу!

— Чому жъ не піти, коли вподобала, — каже Лукашіха.

— А ось вінъ мабуть зна, чи вподобала, — одказавъ Лукашъ, моргаючи на Павла: — наше діло — изъ Бóгомъ та й зъ доброю долею поберемось у хорошу годину...

Засватавъ Павло Варку, пави не бороніли, весілля одбулось.

Вповалося Павлу, що зітхне вінъ легшъ у сем'ї. Прагнувъ вінъ, треба йому було кінче когось при собі мати, душу жваву, голосъ живий чути.

Якъ вже одгуло весілля, zostалися молоді самі у хаті...

— Жінко! каже Павло, — люба моя кохана! подивись на мене! розмовся зо мною!

Бере її за руки, обіймає. Ніколи ще й разу вона його не бачила, щоб був він такий щасливий та веселий. А вона була й смутна й неспокійна.

— Павло, каже до його: — тобі не страшно нічого?

— Не нагадуй про страхи: поминулися вони. Я тебе кохаю, теперь мені житте зь тобою ...

— Я боюся, Павло! якъже боюся, що люде дізнаютьця! такъ мині й бачитця и чуетця, що найдуть кїною у хату, покличуть насъ голосами...

— Не дізнаютьця люди, — байдуже мені за люди!

— Добре тобі! Я схну одъ думокъ та гадокъ зь того часу ще... Боже, мій Боже! Щожъ, якъ довідаютьця, яка ганіба! який судъ!

— Я не боюся!

— Зашлють насъ...

— Я не боюся!

Вона тоді заплакала слізьми.

— Ти мабуть нічого у світі не боїся, — промовила до його докірливо.

— Я своєї душі, самъ себе боюся! одказавъ їй на те тихо, повагомъ, що ажъ їй самій страхъ у серце вкїнувся, наче до єї який духъ, мара неситня озиваєтця...

— А чого жъ ти самъ себе боїся? поспитала його вся переполошена.

— Мині усе идє голосъ, що вже вінъ до віку не озветця, а я його чую — моя душа холодне...

— Господи! — покривнула затрусившись: — вона приходить до тебе! Вона до мене прийде!..

— Ні, не приходить вона...

— А ти жъ голосъ чувъ...

— Годи, годи! Усе вже те оддаліло — проминуло — забувай та кохай мене...

Вона и рада, — рада розважитись, радніша забути...

Поки изъ нимъ, при йому, то й нічого, — очі світль бачять; а зостанетця сама — боязка та ліхо їй. Вийде міжъ люде, здаєтця, що

на неї дивлятця усі пильно, що про неї говорять усі — и стоїть вона наче отъ людина у чужій одѣжі багатій, посоромно ханпаній, сама бідна и ганїбна; що отъ оступять її осудливі, немилостиві й правні дүші, и нікуди їй вже бігти буде... И поспішалася вона одъ людей геть до дому, до своєї хати. И вдома їй радіщівъ не було; не було й тихого спокою, — часомъ вѣ їй було жадання незмірне покинути и домъ той, и Павла, усє, що діти вона знала й бачила: »Куди жъ я піду? дєжъ я подінуся?« думала тоді: »хто мене розважить? хто изглянетця на мене?« Всюди буде мині ще гірше... Піду до дому... та й пішла до дому.

Продавъ Павло свою вбогу хатину; купила молодá жінка хату нову, хорoшу, на другімъ розі села. Вѣ їхъ и горoдъ великий и садокъ добрий, а поза садкомъ лані бувають широкоплі; степъ безъ краю; зелені та м'які лүки понадъ річкою, темні лүги зъ дібровами: вільно й любо дихнути, вільно й любо глянути.

Молоді живуть за стінкою. Ані їхъ у людей, ані вѣ їхъ людей, не видно. На весні, що всі тоді и бідні й багаті піклуютця, рoблять, — коло їхъ двора ані гласу, ані гoмiну. Садокъ поростá травoю високою день-одo-дня: ні стєжечки, ні доріжечки; горoдъ глушіє, бур'яномъ понимаєтця земл'я родюча. Не дбає ні на що молодá господариня. Одна скoпана грядочка вѣ горoді, та й покинута; лежить и заступъ кинутий. Сүмно чорніє горoдъ міжъ зеленими вєрбами; налетять горобці та й сварливє цвирчучі угору шугнуть зъ пустого горoду. Тільки-що сов'яшники некохані, непрoхані ростуть собі, уганяють одно передъ другимъ вище та вище, та будякі, колючки стремлять на просторі, та глухá крапива кұпчитця... Що не идє мимо їхъ двору господариня, своєму господарству добра, то стане, погляне та й головою похитає, а плуть дві—у двохъ подивлятця та посудять... Одмовлялася Варка недүгою, ніби усє нездүжає вона, и бачивши якъ зблїдла вона, якт змарвіла, можна було віри пов'яти,—а віри чогось не нялі їй. Не диво завести чоловіка десятєхъ; а увєсь миръ трүдно. Бува тамъ, у громаді, якєсь знаття потайнє, що прочуває не певну правду доразу. Бo-зна звідки, бo-зна відъ кого першого, а візьметця и обийде скрізь; такъ и се, незнатъ звідки и кимъ, пронеслоєся, що вѣ Павла у хаті не добре... »Люди говорять« кожде примовляло: »одъ людей на миру чүли.« И люде стали собі сторонитися їхъ, стали цуратися...

Чи помічавъ Павло, чи ні,—не казавъ того, й нічого не казавъ....

Варка побивалася й жалкувалася передъ нимъ, — вінъ тоді умовлявъ її, якъ завжди, и розважавъ; доводивъ їй розсудливо усяку річъ, заспокоювавъ. А самъ сівівъ вінъ, сівівъ прикро, и все у думі, якъ у хмарі, ходивъ.

— Чого се ти усє думаєш? Коли вже ти перестанешъ того думу?—дорікає єго Варка.

Вінъ и словомъ не озветця, а наче одъ сну прокинетця.

— Оце! — покрикне вона въ гнів-въ-досаді, изъ плачємъ: оце, житте мині, ліхо мині! Ти мою голову занастивъ, а тепєръ словомъ не хочєшъ озватися до мене! Не такий ти бувъ, якъ присягався любити, якъ морочивъ мене, поки й світъ завязавъ мині білий!

Вінъ и стрепенєтця одъ того слова її, и мовъ очутіє, заговорить до неї, жалувати стане, кохати тоді....

Пані підъ той часъ зїхали у гостину, кудись на чужу сторону, до якихсь тамъ своїхъ родичівъ: у дворі стало вільніше, и двораки, себе розважаючи, що-вєчора танці завели та гуляння. Усі молодіци и дівчата були тамъ знакомі Варці, все подруги давні, зъ однієї сторони; вони ще її не цуралися,—стали зазивати її на свої музики,—стала Варка ходити у двіръ....

Тамъ, у дворі, міжъ чєляддю їй наче дїхалося лєгше: — вона прислухалася до жартівъ весєлихъ, до того гоміну, до танцівъ придивлялася й сама у танецъ йшла іноді, — и забувалося часомъ їй усє-усє, що дїшу давило, и смїялася вона зъ іншими и мову знаходила.... Всє на спокій, на спочївокъ йшло по музикахъ; схаменївшись, бігла й вона до дому, обміраючи, своєю тїгу проклинаючи, що попустївши їй зїхнутися, мїцнішъ ще мабуть вхоплюлося за сєрце....

И на здівъ було усякій душі оглядати, якъ на усю садибу їхъ, на усє житовїя, пала пустиня: и на тї хату нєву, небілянудавно, неприбрату! на той горідъ не скопаний, не обсїяний; той садокъ не прикоханий, що усєго бъ тутъ у три циті на тїхе та на любє житте, — а чоловікъ самъ занедбавъ, одцурався всєго!... Причинєні ворота, та й увєсь день такъ стоять; разъ одкинутця, — стоятимуть и нічъ на-стїжъ. Коло клїні пашви потрушена; зъ пів-сїпкѣ чи збіто, чи не збіто, а забїто й по-

кінучо.... Коли що й робитця, то видно, що не для свого спожиття, не для себе, а такъ, по звичаю, — абі робіти.

Раннімъ ранкомъ виходить зъ того двору чоловікъ на роботу панщинну, — іде вінъ, поспішаєтця; виходить за нимъ и молодіця. Міжъ люде вінъ на́че не бачить нікого й не чує, и самъ не озиваєтця; вона жъ у тривозі сѹмній, вона стережє ўхомъ кожнісіньке словечко, перехоплює окомъ усякий поглядъ, сама на лиці минючись. Отъ вже вѣчиръ. До дому повертаютьця у-двійзі, мовчущі, якъ земля, не забувши смутку, забувши рѣчі.... Увійшли у свою хату—вона боржій до вбірання, въ краще передягаєтця,—вінъ тихо десь сїде. Вона убралась, біжить зъ господи собі у розщѣбані двѣрі и вінъ вийде, дивитця на вкругі, не бачучи вічого, — не зна самъ по що увійшовъ у хату, — не зна, чого ввійшовъ.

Чи носїде на призьбі—и зновъ задѹмався. Чорні єго брови, а голова вже, якъ снїгъ, біла; мѹжне й поважне обличча, обличча мѹці й сїли, а щось такє полягло на обличчю тому, що походить вінъ бодай не на дитину хірну.... Се якъ вода сїлна, що колись кручі, береги виривала, рѹблячи, а се вже у зѣмлю увійшла, ухля́; безъ розливу и безъ плюскоти вже точитця лѣдві, ще відная, та вже нечутна....

И сѣдїть вінъ собі такъ на призьбі, часу не мірючи, — коли сѣдїть годину, коли и нічъ-ніцьку. И не счѹєтця, неохамєнѣтця самъ — обѹдить єго якъ що перепурхнѹ, або шелѣсне, чи який гомінъ оддалекї, чи гѹлосъ, — увійде до хати, й на́че забѹвъ, чого уступивъ—дивитця—и зновъ сїдає де, и почина зновъ дѹмати та дѹмати... А Варка у дворі що-вѣчора — той вже двіръ за втіху їй ставъ єдину: тамъ їй порáда, тамъ їй одночївокъ увѣсь; чи дѹбре, чи не дѹбре се бу́ло — вона того не питáлася, вона й рáзу объ тїмъ не подѹмала, не помїслила. Що вона тамъ чу́ла, що бáчила — усє вона залюбки приймáла; вона собі не жадáла ні слова звичáйного, ані дѹброго навѣть: — їй тїлько у жадѹбу бу́ло людські гѹлосї чу́ти, щобъ глушіли мїсли їй лихі, и такє, що за колишніхъ часівъ живїмъ би їй вразѹмъ вразїло, теперъ такє їй тїшило, и смїялася вона на одвѣть.... Їй незачувáлось, що вона іде усє нїзче, та нїзче; а хочъ коли й шáснула їй по душі така дѹмка, — вона на неї рукою на віки махнѹла: лѣгшї їй бу́ло у безѹдню углєбáти неувáжно, нїжъ на кручі вїсїти обмїраючи...

Перейшло місяцівъ зо два такихъ, що вона більшъ удворі прожила, якъ дома, — повернулись пані на державу, — и усі музикі ті й танці якъ вода уміла. Варка все-такі ще ходіла туди изъ вѣчора, та вже тамъ не такъ її прийли: усі стояли за діломъ своїмъ, хто насторошений своїмъ клопотомъ, хто втомлений до осоруги на світъ цілий, — зъ своєї досади; стали чудуватися зъ неї не помалу: чого бъ то отакъ притягнутися їй у двір? чого їй такечки занадитися? чого сидіти отакеньки рѹки склавши, не мавши ні діла собі, ані розваги? чого се вона изъ дому ліхомъ утілає?

Що Варці на такє слово одмовляти було? Пішла вона на господоу. Одпроважали її хто сміхомъ, хто кивомъ, суговорою, а хто дивомъ щіримъ у дві оці....

Важко жъ їй було той вѣчіръ перший, дома, безъ людей, безъ гомону людського, понивати. Сумъ тяжкий їй серце ажъ трощивъ; хотіла вона робити була — не взялась, усе постіле, й рѹки трясця. Павло сидівъ собі мовчки, тихо; пильно вона на ёго зирнула и пита:

— Павло! чого се ти сидишъ якъ заворожений? Ти не втомився?...

— Ні, я не втомився, отказавъ їй.

— Чи ти здужаєшъ?

— Здужаю.

— Павло! скричала у тривозі несамовіто: може люде дізнались?... Ти не боїєся?

— Не боюся.

Вона у кутокъ закуталася, очі заплющила — болемъ їй голова боліла, у стукъ серце стукало. Не довго жъ засиділася — зновъ схопилася, до Павла:

— Кажі мні слово.... Слухай бо.... Ти нездужаєшъ?... не здужаєшъ, — боїєся?

— Нездужаю, — боюся, — отказавъ такъже само безъ уваги, якъ перше.

Вона побивалася передъ нимъ, вона ридала: — вінъ дивився, якъ дивлютця на те, на що нема вже раді; вона ёму дорікала, вона ёго кляла-проклинала, — вінъ чувъ, мабуть и розумівъ, до серця жъ те все не доходило ёму. Слухавъ її уважно и дивився на неї пильно; а чувъ наче и бачивъ щось інше душею....

До світу плачъ її по хаті, до світу каяння и допріки, — тоді вже вона сномъ знемоглася, а йому все сну не було: вінъ сидівъ такъ и передъ світомъ, якъ изъ вечора, — поки ажъ день забілівъ, — на панщину пішовъ.

Страшне житте почалося Варці: нікуди на сторони одбавитись и нічимъ ліха втушитъ; и вінъ, що на його сподівалася, що уповіла, — вінъ ставъ тихий та плохий, якъ сирітська дитина непоратована. Даромъ вона картала його, дорікала, сварилася, даромъ насміхалася йому тимъ: вінъ слухавъ и одмовлявъ, наче бь такъ про кого говорілося, невісного, невідомого, що все однаковісінько йому, чи такъ, чи може інтязь....

— На що жъ ти вбивъ її, на що, коли такъ гинешъ за нею? погукнула на його Варька.

Вінъ увесь затрусівся и слізами влився. Плакавъ дуже, плакавъ сильно, якъ дівча молодесеньке. Варька излякалася слізъ тихъ більшъ усього на світі, — въ неї серце упало, гнівъ розпався увесь, острахъ душу повнявъ. Несчуваючи сама, що робить, кинулася до дверей, — заціпнула двері, — кинулася слізи йому втирати, вговоряє — благаетъ не плакати....

Вінъ усє плакавъ, не вгававъ довго, до втоми....

Варька вже ходила, якъ чоловікъ той, що всі шляхи, всі дороги загубивъ, що вже нікуди йти да й самъ не шукає, — годі.

Никколи нападавъ її якийсь гнівъ немощний, що розшибалася вона, та плакалася необрадливо собі....

Павло жъ усє становивъ пліхший. Йі було важко на його й подивітись, — бігла відъ його на другий кінєць хати. Все те йі забулося, якъ колись вона його кохала, якъ сподівалася собі милого щастя відъ його, — теперъ вже вінъ йі передъ очима — якъ усєго йі ліха непогамованого зачіпка.

— Іди бо, иди геть, — гукне на його: — иди собі зъ очей!

Вінъ заразъ одходить собі у кутіокъ, — сидіє.

— Чого такий сидишъ? Ой я нещаслива! Чого ти міні ліхо моє нагадуєшъ?

— Я не нагадую нічого, промовить вінъ.

— Та не словами нагадуєшъ, ще гірше — самъ-собією.

— Я ненагадую, ні, ненагадую, одказує тихо.

— Чого такий? причепілася одного ранку. Люде вже й такъ кивають... Чи ти вже менé узявсь наро́комъ занастити, лю́дмъ на судъ подати?

Вінъ береться за ша́нку Схопи́ла ёго́ за рука́въ,—не пуска́є зъ ха́ти.

— Пусти́,—про́ситця: — вже міні на па́нщину йти.

— Ти скажи́, скажи́, за що ти менé занастити хочешъ? Який ти міжъ че́лядь идешъ? Тамъ усёго пригляда́ють, усé при́мічають....

Ему́ на́че яка пора́да сви́нула світомъ—стрепену́вся вінъ:

— А чи не пора́дять ми́ні лю́де? — прорі́къ.

— Якъ? у чо́мұ? Що́ таке за́мислив ти? — гука́ла-пита́ла.

Вінъ мі́цно стени́вся зъ її рукъ, зірва́вся, побігъ у́лицею;— вона́ була́ за імъ кину́лася — та заздрі́ла, що вихо́дять инші́ лю́де изъ ха́т — кину́лась зновъ наза́дъ, до свого́ двору́, у ха́ту, за́білася у куто́къ, якъ дити́на зъ переля́ку, и дослу́халась изві́дти: якъ гуде́ у́лиця, що́ бу́де?...

А лю́де йшли на па́нщину; усé би́льшъ та би́льшъ їхъ зби́ралось, збивало́сь у кúпи, — и чоло́віківъ и молоди́ць, парубківъ и дівча́тъ, — чу́лися молоді́ жа́рти весéлі, о́хання голо́снэ міжъ молоди́цями, и рі́чі пова́жні въ чоло́вічій кúпі.

Павло́ надбі́гає. — Лю́де! лю́де! грома́до!« гукну́въ ще оддалі́къ.

Усі́ ёго́ обступі́ли, усі́ дожида́ють, — ти́хо ста́ло, якъ у те́м-німъ лі́сі.

— Я забі́въ свою́ жінку! — промовля́є Павло́ до ко́жного: — я свою́ жінку забі́въ!

— Ой ли́хо! ой бі́да! — покри́кнули жіно́чі голо́си. Чоло́віки й парубкі́ прису́нули до Павла́ бли́зче.

На той го́мінъ яви́лися ді́ди́ сіві́ — грома́да у́са́ зіб́ралася не забáромъ. У́лиця у-продо́вжъ лю́дмъ заступі́лася. Молоди́ць и дівча́тъ одти́снули да́лі — тамъ вони́ тужі́ли и вжахáлись — пруча́лись ціка́ві щоби́ бли́зче, — їхъ зновъ одти́ска́ли да́лі. Гро-ма́да ста́ла на у́лиці, на се́редині́. Павло́ передъ не́ю.

— Якъ то́ бу́ло й по́ якому́?—ставъ Павла́ пита́ти ді́дъ сівий, дивля́чись ёму́ въ ві́чі свої́мъ о́комъ со́коловимъ.

Непе́внимъ го́лосомъ ставъ Павло́ на пита́ння роска́зувати. Грома́да слуха́ла. Зъ жіно́чої кúпи викри́кували разъ-у-разъ то́ до Бо́га, то́ до лю́дей. Спéршу думáли, що́ згуб́лена Ва́рка, її

оніакали: хочъ и невлюбіма вона була, такъ нелюбье забўлося — лиха доля тільки на той часъ вважилася; а якъ учўли правди — Господи! який рухъ та крикъ, та плачъ изнявся! А коло самого Павла усє мовчки стояло, не поводячи й бровю.

Ставъ вінъ плакати дўже.

По єго визнаттю, подўмавши, ста́ла грома́да ра́дитись — що́ ро́бити?

Павлу звязали ру́ки, посла́ли повіда́ча до двору́ па́нського; посла́ли люде́й до Павло́вої ха́ти Ва́рку забра́ть. Знайшли́ її у ха́ті, у кутку́, ста́ли бра́ти — вона́ одбива́лася мовъ о́рлиця ди́ка, не хоті́ла йти́, по́ки си́ли сво́єї, — тоді́ вже посла́нці взя́ли її та попи́д ру́ки привели́, наді́ли за́лізо на не́ї. Посади́ли її увъ одну́ ха́ту, Павла́ у дру́гу. Вінъ усє пла́кавъ:— де́ вже ти́ у єго́ й слёзи бра́лися! Хто до єго́ загляда́въ у двє́рі, хто промовля́въ до єго́, вінъ до того́ ру́ки простяга́въ, на́че пора́ди проха́въ. Що́ пита́ли, на все одмовля́въ съ покоро́ю.

Вона́ жъ очє́й не підніма́ючи седи́ла, сло́ва не одка́зуючи на пита́ння, — седи́ла якъ ка́м'яна; а́то ра́зомъ стрепне́ за́лізомъ, за́лізо забрязчи́ть на нї́, — и рвонє́тця якъ наві́жена, та й зновъ обмертвіє, на́че за́мре на сме́ртну го́дину.

Тимъ ча́сомъ повіда́чі упра́вителью роспові́дали. Не ня́въ віри упра́витель, — са́мъ на се́ло пішо́въ; ба́чивъ Павла́ и чу́въ одъ єго́ са́мъ усє. Каза́въ убі́йника стере́гти, — са́мъ тоді́ до па́на, — опові́давъ па́нові.

Кі́моніть счини́вся такий, що́ Господи! Ус́яко розва́жували, міркува́лися, дивува́ли. Ніхто́ у той де́нь на па́нщину́ й не бра́вся, а́тягну́лись до двору́ па́нського — що́ бу́де.

Дво́ракъ ве́рхи куди́сь ско́чивъ и поверну́вся незаба́ромъ, а за імъ у тропі́ ліка́рь прибі́гъ: — жи́въ ту́тъ не́дале́ко у па́на одно́го вінъ порóчно. — Упра́витель є́го стрі́въ на рунду́ці, підві́въ до покóївъ.

Черезъ ма́лу го́дину ви́йшовъ зновъ ліка́рь той зъ упра́витель-лемъ та й на се́ло пішли́. Лю́де за і́ми кў́пами ви́роювали́ся, — да́рма тоді́ гука́въ упра́витель, щобъ на па́нщину́ йшли́: ніхто́ не слуха́въ, — усі́ такі́ за і́ми рину́ли.

Отъ приві́въ упра́витель ліка́ря того́ до Павла́, и ста́въ ліка́рь Павла́ спі́тувати: лі́тъ єму́ скі́лько? чи до́бре єму́ спі́тця? чи не нахо́дять на є́го стра́хи?

— Міні, каже, міні літь двадцять и вісімъ. Сну не маю.

— А страхи, находять страхи на тебе?

— На що такé мене питаєте? промовивъ ёмѹ Павло, плачучи.

А люде не потовпляютъ—ажъ у двѣряхъ слѹхаютъ, дивлятьця.

— А що, Миронъ Ивановичъ? говорить тоді гóлосно управитель.

— Не повно ума, не при тямі,—одказуе ёмѹ той.

— Ге! чѹете ви усі? гукáе управитель на людѣй.

Ропчѹчий гоминъ загучавъ; скріпки почѹлися.

— Тіхо! — гукне зновъ управитель, — слово до громади!

Стало тіхо.

— Цей Павло ума рішився: отъ, самъ на себе и звóдить лихо:—чѹете?

— Чѹемо кривду! — »Неправда! неправда! шкода морóчити!« одгукнѹли ёмѹ.

— Щó? Говорю: не при тямі вінъ; бо хтó такий дурний бѹде, щóбъ самъ на себе визнававъ такé?

— Ті розѹмний чоловікъ! — вірвався зъ кѹпи чийсь молодий гóлосъ, якъ у дзвінъ.

Управитель ставъ дїбки,—тїльки не змігъ пізнати того, хто до ёго озвãвся; — похваливъ.

— Отже трѣба ёго глядїти, поки-щó, а я панóві йду обвѣстити причину. Ходїмте, Миронъ Ивановичъ!

Миронъ Ивановичъ до двѣрей, та й назадъ. Люди стїною передъ нимъ стояли. Управитель, поглядáючи скóса, усé бачивъ, та й каже:

— А нѹ жъ бо! одступитця: чи ви дóбрї, чи цїкаві люди....

— Не одступимось! нехай панъ лікаръ по-правді говорить. Нехай правда бѹде! — загуло звідусіль.

— А щó се ви, пану лікарю віри не йметé! А щó се ви, суперечити схотїли? А якъ судъ наїде, то комѹ лихо бѹде — чи пану лікарю, чи вамъ? Вамъ би радїти, що такъ вихóдить рѹчно, а ви кракаете, якъ ворóни? А справника хочете? Усі бѹдете по-виновáчені до óдного!

— Не вбоїмось того! нехай такї бѹде правда! — покрикували люди.

А панъ лікаръ стрїбъ вікномъ, та якъ той заїць ўлицею, тїлько підскакуе. Дóбре бїгавъ!

Парубки були за імъ кинулися, такъ вінъ, схопивши у руки по каменюці, ставъ на відборону. Парубки собі стали, а вінъ зновъ якъ припустивъ бігти, и утікъ.

Обступили тоді ближче управителя.

— А чого се ви до мене налязите, говорять вінъ: — я не буду втікати, не бійтесь. Чого світите на мене очима? Може ви мене забити хочете? Бридка мині смерть, — ну, та все колись вмірати треба; я жъ до того хорію усё на боки, — кажуть, що недовго рясть топтатиму й такъ: коли допадає вамъ, загубить мою душу. Я погину одинъ, а ви за мене усі; а діточкамъ моімъ панъ щось приділить за мою смерть. . .

— Иді, іді, до смерті ще не готуйся, — загомонили розступаячись люде.

— Слухайте жъ моєї ради, покиньте того Павла навіженого: нехай ёму всячина! Нехай вінъ буде въ насъ скажений, — се безпечніше; ато усіхъ засудять.... погинемо, якъ гуси....

А Павло, не слухаючи, тільки слёзами вмивався.

Такъ и порішили, щобъ ёго божевільнимъ пославити, — бо зъ судомъ, мовляли, якъ заведёся, то й прaviхъ засудять.

Управитель велівъ Павла до хати одвести и наймавъ, хто схоче, зъ села за сторожу при ёму стати, и плату дававъ добру, — тільки що ніхто не схотівъ. Довго управитель и сварився и умовлявъ людей: — вони далі й слухати ёго не стали, пішли геть.

Варку тожъ зразу випустили. Якъ побачила вона, що вже на волю її пускають, — бігти кинулася куди очі спали, — насилу її зловили; ставъ її управитель розказувать, — вона наче не розбирала, не розуміла, усё рвалася бігти відъ ёго, а якъ вже утїмила гарздъ, що її не закують, що її и не винять, то Господи світе! що їй тоді поробилося! Руками обхопила тинь коло хати, цілує та плаче, та кричить; Бога хвалить, людямъ дякує, усімъ до нігъ упадає.

Казали їй завезти десь у инше, въ далёке, село. »Добре! добре!« промовляла: »везіть! ідьмо! добре!« Хапалася їхати такъ! Їй кажуть забрати своє збіжжє, а вона: »добре! добре! якъ же!« а нічого не забрала, та тільки усё пороскидала. Не вважала, що всі люди коло неї понури й осудливі. Не споминувала про

Павла́ и́ разу, та́ й не ка́зала́ и́шого́ сло́ва, якъ: »дóбре! дóбре! ко́ли жъ́ повезе́то?« Якъ́ вже́ ві́зъ підъ́ хато́ю ставъ́, скри́кнула́ ра́дісно, ќину́лася шв́дко́ у ві́зъ то́й... по́їхала...

Лю́ди ви́йшли ди́витися, якъ́ її се́ломъ́ везли́; зв́сно́ вже́ які́ ціка́ві во́ні й на́ дóбре, й на́ ли́хе, й на́ ми́ле, й на́ стра́шно́. Ді́ти мане́сенькі́ кри́чали́ її́ у слі́дъ: »бу́вай здо́рова!« по́ки не́ при́горну́ли і́хъ ма́тері, спи́няю́чи; во́на жъ́ і́хала, у́ вели́ку ху́стку за́верну́вшись, кива́ла го́ловою́ би́стренько́, невва́жливо, якъ́ ті, що́ дуже́ куди́ поспі́шаю́тьця; ди́вля́ся, ди́вля́ся впе́редъ́ се́бе....

А́ Павло́ самъ́ зоста́вся. Ві́нъ́ вже́ зъ́ Ва́ркою́ не́ ба́чився́ и не́ проща́вся. Якъ́ почу́въ, що́́ вже́ по́їхала, т́лько́ го́лову́ підві́въ́ та́ й зно́въ́ схи́лівъ́, — сло́ва́ не́ промови́въ.

Якъ́ схоти́ли, каж́у, такъ́ и́ спора́дили. Ві́нъ́ сиді́въ у́ свої́й ха́ті́ за́ божеви́льного. Де́сь ви́шукали́—на́няли́ па́рубка́ за́ імъ́ ходи́ти ни́би-то, що́́ жа́лко́ бідно́го чо́лові́ка. Зда́єтця́, опа́сува́лися, що́́ бъ́ не́ за́поді́явъ́ собі́ сме́рти, бо́ дуже́ вже́ вінъ́ тужи́въ. Такъ́ тужи́въ, такъ́ тужи́въ! А́ ти́хий до́ всі́хъ, покі́рний.

Па́рубко́къ не́ довго́ про́живъ́ при́ ё́му, покі́ну́въ. »Се́, ка́завъ́, се́ нещасли́вий зо́всімъ́ чо́лові́къ — вінъ́ мене́́ на́ ві́ки́ вже́ засму́тивъ́: —́ віду́—ро́зва́жуся!« И́ пішо́въ́ бі́дува́ти, до́бру́ пла́ту за́недба́вши.

По́ ча́сі, зоба́чивши, що́́ Павло́ »сми́рний«, да́ли ё́му во́лю хо́дити́ куди́ схоче́ по́ селі́; да́лі́ у́праві́тель ё́го́ покли́кавъ́ робі́ти в́́ сво́єму́ го́роді́, — на́ панщи́ну ё́го́ не́ бра́ли; то́ вінъ́ ставъ́ ро́бити́ зно́въ́. Ро́блять́ зъ́-ра́нку до́-но́чі, бе́зъ одпо́чинку, бе́зъ пе́рестанку́ ро́блять-ро́блять, суму́ючи́ тя́жко. Самъ́ ні́ до́ ко́го не́ обзи́ва́вся, немовъ́ не́ смі́въ, а́ якъ́ ко́ли до́ ё́го́ хто́ обі́звѣ́тця, то́ та́кий вінъ́ вдя́чний, ра́дний та́кий!

Самъ́ на́ самоті́ ні́коли́ не́ хоті́въ́ зоста́ватися́, а́ все́́ туди́́ рве́тця, де́́ лю́ди; хочъ́́ зда́лека́ ста́не, ди́витця́ якъ́́ хо́дять, прислу́хає́ якъ́́ гомо́нять... Нещасли́вий чо́лові́къ ча́стенько́́ бу́ло́ при́ходить, якъ́́ хто́ до́ ё́го́ до́брый, та́́ й про́ситця́: »неха́й я́ у́ ва́сь за́ночу́ю!« пу́скаю́ть ё́го́ за́ночува́ти до́бри́ лю́ди,—ти́шитця́. Бу́ло́ ді́тей до́ се́бе при́клика́є, пташо́къ́ при́ма́нює —́ ти́шитця́ якъ́́ до́ ё́го́ бі́жать, якъ́́ лі́нуть....

О́дно́го́ ра́зу́ Павло́́ робі́въ́ у́ дво́рі́ в́́ у́праві́теля, и́ у́пра́вительська́ до́чка́ ма́ленька́ гра́лася́ зъ́ у́тя́ткомъ́, жа́люючи́ та́ пес-тя́чи́, по́ки́ ажъ́́ у́тя́тко́ не́ вду́ши́лося. То́ді́ во́на́ побива́тися́ та́

оплакувати дзвінкимъ голосочкомъ. Павло зближився та якъ побачивъ — втікати, втікати.... Стріли ёго люди, спинили, білий, зрошений слізами рвними, трусится ввесь....

Опісля, якъ було побачить тую дівчинку, біліе, тікає геть. —

Живъ вінъ такъ роки, поки ёго туга не звалила — зігъ вмірати. Якъ туживъ вінъ! Якъ вінъ плакавъ! Усе просивъ: »Живи люди! ходіть на мої гробки! Будте милостиві, ходіть на мою могилку! Гомоніть, якъ я лежатииму!»

Тяжко й сѹмно вміравъ, плачучи.

Перечѹлося въ насъ обѹ Варці, що жива й хороша; що забула лихо, забула страхи усі свої; що красѹетця на вечорніцяхъ; що збираетця заміжъ....

МАРКО ВОВЧОКЪ.